

"קץ החינוך" - האמנם?

ניל פוסטמן

אין זו הפעם הראשונה שיש לי הכבוד לקחת חלק בכינוס המורים והמחנכים בישראל. בכינוס הראשון, לפני מספר שנים, דיברתי על "הטכנולוגיה והשפעתה על החינוך". התרכזתי דווקא בהיבט אירוני ולא מעודד של הטכנולוגיה, שלא זכה להערכה מלאה בקרב השומעים. הנושא שנתבקשתי להציג בפניכם היום, נלקח מכותרת ספר שכתבתי לאחרונה – "קץ החינוך" (End of Education). על בסיס כותרת שכזו אתם עלולים לחשוב, מן הסתם, שהרצאתי זו תהיה מייאשת ממש כמו הרצאתי הקודמת. אך הדברים אינם כאלה בהכרח.

למלה האנגלית "END", יש לפחות שתי משמעויות חשובות: הראשונה היא "סוף של", כמו "סוף החינוך", והאחרת – "המטרה של", במשמעות של מטרת החינוך. למען אלה מביניכם הנדרשים לעיסוקים נוספים, ועשויים לרצות לצאת מכאן בטרם אסיים את דברי, אני יכול למסור כבר עכשיו את עיקרה של השיחה. זה כך: ללא "END", כלומר, ללא מטרה, נגיע במהרה לקץ, כלומר – לקץ החינוך. כמו שרבי הלל עשוי היה לומר: "זו התורה כולה, השאר פירוש הוא".

עבור אלה מכם שיישארו עמי לאורך כל הדרך, הנה הפירוש: בחשיבה איך לנהל את הלימודים בבית-הספר של הצעירים שלנו, על המבוגרים לפתור שתי בעיות לפחות: אחת מהן היא בעיה הנדסית, השנייה – בעיה פילוסופית. הבעיה הנדסית, שהיא בעיקרה טכנית, זו בעיית האמצעים שבעזרתם יקבל הצעיר את חינוכו. ובמילים אחרות: היכן ומתי יש לעשות אילו דברים, ואיך אמור החינוך להתבצע. הבעיה אינה פשוטה. ההתמודדות עמה דורשת, בין השאר, ידע כלשהו בפסיכולוגיה שימושית, בדינאמיקה קבוצתית, במבני-הדעת, וכמובן – ניסיון מעשי. לכל מורה המכבד את עצמו, יש כמה רעיונות לפתרון בעיה זו.

חשוב לזכור, עם זאת, שעלולים להקנות לתכנון הלימוד חשיבות יתרה, שלא תמיד הוא ראוי

לה. אין איש שיוכל לומר כי דרך כלשהי – היא ולא אחרת – הינה הדרך הטובה ביותר לדעת דברים, לחוש בדברים, לראות אותם, לזכור אותם, ליישם אותם, לחבר ביניהם. למעשה, טענה כזאת היא הפיכת החינוך לשולי, והקטנתו למיומנות מכנית.

יש, כמובן, תחומי לימוד שהם כמעט בגדר מיומנות מכנית. במקרים כאלה, אכן, עשויה להיות דרך אחת, הטובה ביותר, להקנייתם. אך להפוך לאדם שונה בזכות משהו שלמדת, להקנות תובנה, מושג או חזון המשנים תפיסת עולם – זהו עניין אחר בתכלית. וכדי שדברים כאלה יתרחשו, אתה זקוק לעילה. זוהי הבעיה הפילוסופית עליה רמזתי קודם לכן.

המלה עילה, כפי שאני משתמש בה כאן, שונה ממניע. בתוך ההקשר של בית-הספר, המוטיבציה מתייחסת לאירוע נפשי, זמני, שבו הסקרנות מתעוררת ותשומת-הלב מתמקדת. אינני מתכוון להמעיט בערך הדבר, אך אין לבלבל זאת עם העילה שבגללה נמצאים בכיתה, מאזינים למורה, עוברים בחינות, מכינים שיעורי-בית, ובקצרה – משלימים עם בית-הספר, אפילו כאשר אין מוטיבציה.

סוג זה של עילה הוא מופשט מעט; הוא לא קיים תמיד במודעות של האנשים, ולא תמיד קל לתאר אותו. עם זאת, בהעדרה של עילה זו לא יתרחש הלימוד, ואין זה משנה איזו מידה של גאונות הושקעה בתכנונו. כדי שבית-הספר יהיה בעל משמעות – לצעירים, להוריהם ולמוריהם, חייב להיות אל לשרת אותו, או מוטב, אפילו, אלים אחדים. בלעדיהם, בית-הספר הוא חסר מטרה. הערתו המפורסמת של ניטשה מתאימה לכאן: זה שיש לו "מדוע" לחיות, יוכל לסבול כמעט כל "איך". הדבר מתאים לחינוך כמו לחיים. במלים פשוטות: אין דרך בטוחה יותר להביא לקץ החינוך, מאשר להביאו לידי חוסר מטרה.

"(...) כדי שבית-הספר יהיה בעל משמעות - לצעירים, להוריהם ולמוריהם, חייב להיות אל לשרת אותו, או מוטב, אפילו, אלים אחדים. בלעדיהם, בית-הספר הוא חסר מטרה."

במונח "אל לשרת אותו", אינני מתכוון בהכרח לאותו אלוהים שאנו מניחים כי ברא את העולם, ושהוראותיו המוסריות – כפי שהן מתוארות בספרים הקדושים – נתנו לאי-ספור אנשים את הסיבה לחיות, ופחות או יותר את הסיבה ללמוד. בעולם המערבי, החל מהמאה ה' 13 ובמשך 500 שנה אחר-כך, היתה האמונה באל הזה הצדקה מספיקה כדי להקים מוסדות חינוך, החל בבתי-ספר יסודיים – בהם למדו ילדים לקרוא בתנ"ך, ועד לאוניברסיטאות גדולות – בהן אומנו אנשים להיות כמרים של אלוהים. אפילו היום קיימים בתי-ספר אחדים במערב, ובעיקר בעולם המוסלמי, אשר מטרתם העיקרית היא לשרת ולרומם את תהילת האלוהים. דברים אלה נכונים בוודאי גם לגבי יהודים דתיים כאן, בישראל, ובמקומות אחרים. כאשר זה המקרה, אין כל בעיה בבית-הספר. בוודאי שאין משבר בית-ספרי. אפשר שיהיו ויכוחים בבחירת הנושאים הטובים ביותר לעודד דתיות, ציות ואמונה. יתכן שיהיו תלמידים ספקנים, אפילו מורים שאינם מאמינים, אך ליבתו של בית-ספר כזה היא רעיון רוחני, נשגב, המספק מטרה ובהירות ללימוד. בבתי-ספר כאלה, המלה אלוהים נכתבת ב"א" של קידוש לבנה. אך ישנם בתי-ספר, המונעים גם הם עלידי רעיון רוחני ונשגב, ואשר בהם המלה אלוהים נכתבת ב"א" קטנה.

היטב ברור לי, שאני מסתכן כאשר אני משתמש במלה "אלוהים" – אפילו ב"א" קטנה, מפני שלמלה הזו יש הילה של קודש, ואין להשתמש בה בקלות-ראש, וגם מפני שהיא מזכירה למחשבה דמות או תמונה קבועה. אך זוהי מטרתן של דמויות ותמונות כאלה – לתת את הדעת

לרעיון, להתמקד בנקודה, בסיפור. לא בסיפור כלשהו, אלא בכזה המתאר את המקורות וצופה אל העתיד. סיפור שהוגה רעיונות, מכתוב חוקי התנהגות, מספק מקור של סמכות ומעניק משמעות של המשך ושל מטרה.

אלוהים, במשמעות שאני משתמש במלה, הוא שמו של סיפור גדול, כזה שיש בו אמינות מספקת, שיש בו מורכבות וכוח סמלי, כך שניתן לארגן סביבו את חייהם של אנשים ואת לימודיהם. ללא סיפור נשגב שכזה, אין לחיים משמעות. ללא משמעות, אין ללימוד מטרה. ללא מטרה הופכים בתי-הספר למקומות ריתוק, במקום להיות מקומות מרתקים.

בארצי שלי, היה זמן שבו סיפקו לילדים סיפורים כאלה, שהיו, למעשה, תשובות על שאלה יסודית: לשם מה קיימים בתי-ספר?

היה, למשל, סיפור גדול על דמוקרטיה, שהשחקן האמריקני בן-שאן קרא לו פעם "הרעיון המרתק ביותר שידע העולם עד כה". אלקסיס דה טוקוויל קרא לו "עיקרון השיתוף האזרחי". נונאו מירדאל טבע את הרעיון במושג "האמונה האמריקנית", אותה הגדיר כשיטה המבטאת בדרך הבהירה ביותר את הרעיונות הכלליים של כל מדינה במערב.

הפרק הראשון בסיפור פותח ב: "בראשית היתה המהפכה". ככל שנפרש הסיפור, נוצרות מלים קדושות כמו "ממשלת העם, על-ידי העם, בשביל העם". מי שעזר לכתוב את הסיפור, תומאס ג'פרסון - "משה" של אל-הדמוקרטיה - ידע שסיבת קיומם של בתי-הספר היא, להבטיח שהאזרחים

"(...) אין דרך בטוחה יותר להביא לקץ החינוך, מאשר להביאו לידי חוסר מטרה".

ידעו מתי וכיצד להגן על החופש שלהם. הוא האדם שכתב חיבור שעלול היה לעלות לו בחייו, והוא מכיל בתוכו את המלים: "אנו דבקים באמיתות אלה שיש בהן הוכחה פנימית, שכל בני האדם נוצרו באופן שווה, בוראם העניק להם זכויות אחדות שאי-אפשר להפקיען, וביניהן החיים, החופש והרדיפה אחרי האושר". לא בקלות מגיע הדבר למחשבתו של אדם כזה, כמו שקורה למנהיגים פוליטיים אמריקניים כיום, הטוענים שיש ללמד את הצעירים לקרוא ולו רק למען המטרה של הגדלת הפריון הכלכלי שלהם. לג'פרסון היה אל עמוק יותר לשרתו.

כך עשתה גם אמה לורוס, שפואמה שלה מאדירה סיפור אמריקני שפעם היה לו כוח. הפואמה מופיעה על בסיס פסל החירות בנמל ניו-יורק. היא כתבה: "הבא אלי את המוניך הצפופים, הדלים, העייפים, הכמהים לנשום חירות. הסחף שנדחה מחופיך השופעים, שלח אותם, את חסרי הבית, ניצולי הסערה, אלי. אני מרים את המנורה לצד דלת הזהב".

היכן עוד, מלבד בסיפור הגדול של רבי יהושע בן-יוסף, אפשר למצוא סיפור שמאציל כל-כך את ההמונים הצפופים? בפואמה הזו מתוארת אמריקה ככור-היתוך גדול, וסיפור כזה עונה על שאלות עמוקות רבות, ובתוכן - מהי סיבת קיומו של בית-הספר. בתי-ספר קיימים כדי להפוך לאמריקנים את הסחף האומלל של החופים השופעים. בתי-ספר נועדו לספק לאובד ולבודד חיבה משותפת להיסטוריה האמריקנית ולעתידה, לסמלי אמריקה הקדושים, להבטחת חירותה. בתי-הספר מהווים - במלה אחת - תשובה מאשרת לשאלה, האם אפשר ליצור תרבות מאוחדת, יציבה והגינית, מאנשים שבאו ממסורות שונות, משפות שונות ומדתות שונות.

קיימים, כמובן, סיפורים אחרים, שהינחו אנשים והשפיעו עליהם, ובמיוחד - סייעו להציב מטרה נשגבה לבית-הספר. ביניהם אחד, המוכר בשם האתיקה הפרוטסטנטית. אגדה זו טוענת,

שעבודה קשה ויכולת שיטתית לדחות סיפוקים, היא הדרך הבטוחה להגיע למעמד של מועדף האל, ואם לא זאת – כי אז לממש את מה שנקרא פעם "החלום האמריקני", אשר, אגב, לא היה רק שאיפה כלכלית, אלא כלל את הפנמת כל תחומי האחריות והאמונות שנתנו לאמריקה את הסמכות להכריז על עצמה כעל מאור מוסרי בעולם.

צר לי לומר זאת, אך אני חושב שסיפורים אמריקניים גדולים אלה כבר אינם בעלי עוצמה כפי שהיו בעבר. מה גרם לכך? שאלה זו עשויה להיות נושא לשיחה אחרת לגמרי. כאן חשוב לומר, שסיפורים משמעותיים נמוגו מהעין; הם הוחלפו בסיפורים שדופים, גסים, נעדרי כל משמעות ונשגבת.

אני מקווה שלא תחשבו אותי ליהיר אם אומר לכם, שבית־הספר הציבורי כאן, בישראל, עלול לעמוד בפני אותו סוג בעיות עמן אנו מתמודדים באמריקה. היה זמן שבו נתנה ישראל לילדיה סיפורים גדולים לחיזוק רעיון הלמידה. היה, למשל, סיפור ייסוד המולדת, השיבה אחרי אלפיים שנות גלות. היה גם סיפור חילוני רציני, של עם הבונה תרבות מודרנית מתוך החולות הריקים של הארץ הזנוחה. וכמובן, היה סיפור גדול על־אודות האימהות והאבות המייסדים של ישראל, שינקו מסורת דמוקרטית באירופה המזרחית, וחזרו ובראו אותה בחלק זה של העולם, במקום בו לא היתה מוכרת כלל. הייתי מוסיף ואומר, שאמריקה עצמה – כסמל וכדוגמה – ציידה גם היא את הישראלים במשמעות של השראה ומחויבות. אחרי הכל, בין הדברים הרבים המשותפים לישראל ולאמריקה ישנה העובדה, שהן שתי הארצות היחידות בעולם שהיו צריכות, למעשה, לטעון למען קיומן. אבותיכם המייסדים נדרשו להתמודד עם מצבים קשים יותר מאלה שעמדו בפני האבות המייסדים האמריקנים, אך המשותף להם היו הכישורים הרטוריים, היקף הלימוד, והנכונות לסכן כל דבר למען הרעיון.

"(...) ללא משמעות, אין ללימוד מטרה. ללא מטרה הופכים בתי־הספר למקומות ריתוק, במקום להיות מקומות מרתקים."

האם סיפורים אלה, שלכם, כמו באמריקה, איבדו משהו ממשמעותם? האם הילדים שלכם, הוריהם ומוריהם, מאמינים ברעיונות באינטנסיביות מספקת, כך שאין כל קושי לענות על השאלה לשם מה קיימים בתי־הספר? אינני כשיר לענות על שאלה זו, וגם אילו הייתי – לא היה זה מנומס מצדי לנסות. אך אני יכול לספר לכם משהו על אחדות מהתשובות שאנחנו נותנים, כיום, באמריקה. אשאיר לכם להחליט אם אלה התשובות שסיפקו בישראל.

לשם מה קיימים בתי־הספר? אילו אלים נמצאים שם למען הילדים? הנה התשובות שאנחנו, האמריקנים, נותנים עכשיו: ראשית כל, קיים אל התועלת הכלכלית, האומר לצעירים שהינם מה שהם עושים למחיתם, ולכן – המטרה העיקרית של הלימוד היא להכין עצמם להיכנס לחיים הכלכליים. הרעיון הוא ללמד צעירים איך להתפרנס, ולא איך "לעבור" את החיים. אל הצרכנות, הבן הלא קדוש, קשור לאלוהי התועלת הכלכלית. באגדה זו שמעו הצעירים, שהדרך הבטוחה ביותר לזכות בהעדפת האל היא לקנות דברים. האגדה הזו מספרת להם, שהם אינם מה שהם עושים, אלא מה שהם מחזיקים ברשותם. הדיבר העיקרי נמסר בסיסמה המופיעה על־גבי חולצות טריקו אחדות: "מי שמת עם הכי הרבה צעצועים – הוא הזוכה". זהו, כמובן, הסיפור השולט בטלוויזיה האמריקנית, החושפת את הצעירים ל־ 600,000 סרטי־פרסומת

בעשרים השנים הראשונות לחייהם.

בנוסף, קיים האל הגדול של הטכנולוגיה, המתעקש על כך שהמטרה העיקרית של הלימוד היא לעזור לצעירים להתאים עצמם לשינוי הטכנולוגי, להפוך למה שהטכנולוגיה רוצה שיהיו. זהו סיפור המבוסס על הנחה מזויפת, ולעתים היסטורית, שמעולם קודם־לכן לא היה שינוי טכנולוגי כזה. יתכן שאחדים מביניכם מאמינים גם הם, כמוני, שהמאה שלנו אינה מצטיינת בהמצאות טכנולוגיות. אם אתם מאמינים בכך, הייתי רוצה להזכיר רק כמה מההמצאות של המאה ה־19: טלגרף, צילום, מכונת־דפוס סיבובית, טלפון, מכונת־כתיבה, פטיפון, הכבל הטרונסאטלנטי, אור החשמל, רדיו, קולנוע, קטר, טילים, ספינת־קטור, קרני רנטגן, אקדחים, מחשב, סטטוסקופ, וזאת מבלי להזכיר את המזון המשומר, את מכונת־הדפוס, העיתון המודרני, סוכנויות פרסום, הביורוקרטיה המודרנית, וגם את סיכות־הביטחון. מול כל אלה, אוטוסטרדת המידע, הדואר האלקטרוני והמציאות המדומה אינם נראים לי כלי־כך מדהימים ושונים, ואין אני מבין מדוע כלי־כך הרבה מורים אמריקנים, אינטליגנטים, הדרדרו לתוך התלהבות היסטורית מן הטכנולוגיה.

למען אלה המאמינים שהטכנולוגיה המודרנית תספק סיפור משמעותי, שמסביבו אפשר יהיה לארגן את החינוך, הייתי רוצה לקרוא שיר קצר שכתב מורה אמריקני בראשית 1920. אלה מלות השיר:

אדון אדיסון אומר

שהרדיו יחליף את המורה.

כבר עתה אפשר ללמוד שפות בעזרת תקליטי ויקטרולה.

התמונה הנעה תמחיש

את הדבר שאליו הרדיו אינו מתקרב,

המורים יורדו בדרגה אל השממה.

במרכבות אש,

עם נשים ארוכות שיער,

או, אולי, ייראו במוזיאונים.

חינוך יהיה עניין

של לחיצה על כפתור.

אולי אוכל לקבל משרה על לוח הבקרה.

לא אחזור לאחור כה רחוק עד לכניסת הרדיו ותקליטי ויקטרולה, אך אני קשיש דיי כדי לזכור את הזמן שבו סרט של שישה־עשר מילימטר היה אל חדש של הלימודים, ואחריו טלוויזיה במעגל סגור, ואחריה סרטים של שמונה מילימטר, ולאחריהם ספרי לימוד ללא מורה, ועתה מחשבים. כמו המורה שכתב את השיר, גם אני מזהה בכל אלה אלים מדומים.

יתכן שאחדים מכם היו רוצים להתווכח איתי, על כך שאני מבקר את אל התועלת הכלכלית, את אלוהי הצריכה והטכנולוגיה. אם ברצונכם לעשות זאת – מיד אעזור לכם, בכך שאבהיר את עמדותי ככל שאוכל. באלים האלה, על־פי אמונתי, אין תוכן נשגב או רוחני. הם אינם מציעים בסיס להתנהגות מוסרית ולא חוקים לחיי הקהילה, גם אין בהם יושר פילוסופי ולא משמעות של המשכיות. בהתקיימם, הם מזכירים לי את הריקנות הרוחנית בתרבות האמריקנית, ואת תחושת הבלבול באשר למטרת קיומם של בתי־הספר ובאשר למה שהיו

יכולים להיות. הריקנות והבלבול האלה הם, כפי שאני רואה אותם, הבעיה העיקרית העומדת בפני החינוך הציבורי באמריקה. אמת היא, שעלינו לשפר את האמצעים שלנו, לשלם יותר למורים, להקטין את מספר התלמידים בכיתות, למצוא דרכים טובות יותר להערכת הלימוד ולצמצם את הבירוקרטיה הבזבזנית והיקרה. אך אלה הן בעיות טכניות, שאם באמת נרצה – נוכל לפתור אותן. ואולם, אפילו אם נעשה זאת, עדיין אנו נשארים עם שאלת-היסוד: לשם מה קיימים בתי-הספר? ברשותכם, איעזר כאן במטאפורה: אנו יכולים להמשיך להוציא את הרכבות בזמן, אך אם הן אינן נוסעות למקום הרצוי לנו – מה הטעם?

היות שאני מאמין כי בתי-ספר חייבים להציע לילדים אלים משמעותיים כדי לשרתם, אני מקדיש חלק נכבד מזמני לחשוב, היכן אנו יכולים למצוא סיפורים שיתנו טעם לחינוך הציבורי. זו אינה מטלה קלה. הקושי נובע, בחלקו, מן העובדה, שלבתי-הספר הציבוריים אין סמכות לעודד מבט כוללני, אם אין בו תהודה לחברה בכללה. בתי-הספר הם, ככלות הכול, מוסדות ממלכתיים, ואינם יכולים להמציא אלים לפי בחירתם הם. בתי-הספר הינם המראה בה משתקפת האמונה החברתית, והם מחזירים את הדברים שהאזרחים מניחים לפנייהם. זוהי מגבלה רצינית לאלה השואלים, אילו אלים היינו מבקשים מהתלמידים לשרת. אך זוהי גם הזדמנות. בכל רגע נתון, בעולם הסמלים של הקהילה, שלי או שלכם, שוכנים בצוותא סיפורים אחדים: חלקם זוהרים בחזית, שופעי-חיים וברורים, אחדים ברקע, נסתרים מעין, כמעט נשכחים. אחדים ישנים, אחדים ניעורו לאחרונה, ויש כאלה העומדים בסתירה לא נוחה לאחרים. המשימה היא לבחור ביניהם, לגלות עד כמה טמונה בהם הבטחה שיהיו מקובלים על הקהילה, ועד כמה יש ביכולתם להשפיע על הצעירים באשר לצורך בלמידה ובמשמעותה. הייתי רוצה להציע כאן שלוש אפשרויות, שלושה סיפורים אפשריים, שלפי אמונתי יש להם תהודה בקרב אמריקנים. עליכם להחליט אם עשוי להיות להם יישום גם בארצכם שלכם.

"(...) אלוהים, במשמעות שאני משתמש במלה, הוא שמו של סיפור גדול (...)
שיש בו מורכבות וכוח סמלי, כך שניתן לארגן סביבו את חייהם של אנשים ואת לימודיהם."

לראשון אני קורא, **הסיפור של כדור-הארץ כספינת-חלל**. זהו סיפור על אנשים שהינם כמו דיילים על-פני הארץ, הדואגים לתא החללית הפגיע. הסיפור חדש יחסית, עדיין לא מפותח לגמרי, אך הוא גורם להתרגשות רבה בקרב אנשים צעירים. זהו סיפור המעורר בצעירים משמעות של אחריות ושל מחויבות, וזהו גם סיפור שטמון בו הכוח לחבר בין אנשים. הוא הופך את רעיון הגזענות לבלתי רלוונטי, כמו גם למגוחך; הוא מבהיר את עצמאות האנשים ואת הצורך שלהם בסולידריות. אם חלק כלשהו של ספינת-החלל מורעל, כי אז כולם סובלים. כלומר: כריתת יערות-הגשם אינה רק בעייתה של ברזיל, זיהום האוקיינוסים אינו רק בעייתה של מיאמי, הרקת שכבות האוזון אינה רק בעייתה של אוסטרליה. והדבר מגיע, כמובן, לכך, שהשמדת עם אינה רק בעייתה של בוסניה, הטרור אינו רק בעייתה של ישראל, הרעב אינו הבעיה של סומלי בלבד, דיכוי פוליטי אינו רק הבעיה של הסינים.

"לעולם אל תנסה לדעת למי מצלצל הפעמון", כתב ג'ון דאן, "הוא מצלצל למענך". אם היה אי-פעם סיפור המתאים להחיות רעיון כזה, כי אז כדור-הארץ, כספינת-החלל האחת והיחידה שלנו, הוא הסיפור.

יתרה מזאת: כמעט שאיני צריך לציין, כי אופן זה של מודעות גלובלית אינו נמצא בסתירה משמעותית עם שום אמונות דתיות מסורתיות. איני מכיר אף לא אלוהות אחת שתהיה מרוצה מהריסת כדור-הארץ, או, באותו עניין, מהתפוררותן של ערים. אפשר שיהיה אדם נוצרי, מוסלמי, טאוואיסט, בודהיסט, יהודי רפורמי, יהודי מאוד רפורמי, יהודי קונסרוטיבי או כמעט כזה, או אפילו אורתודוקסי, ועדיין תהיה לו מחוייבות לשמור את כדור-הארץ שלנו. בעיצוב כזה, הסיפור על הארץ כספינת-חלל אינו בעימות עם אגדות לאומיות או שבטיות. הוא אינו דורש ממישהו להביע דחייה, או להיות אדיש, לנאמנות שבטית, אזורית או לאומית. יכול אדם להיות אמריקני, נורווגי או צרפתי, הוא יכול להתפתח תוך אימוץ תפקיד השומר את הארץ מבלי להקריב מאומה מן הזהות השבטית שלו.

זהו רעיון שזמנו הגיע. זהו סיפור של תלות הדדית ושיתוף-פעולה גלובלי, למען הדבר שהוא לב-ליבה של האנושות; זהו סיפור המתאר בזבוז ואדישות כרוע, ותובע חזונו של העתיד ומחוייבות כלפי ההווה.

סיפור אפשרי שני הוא זה שאני קורה לו, **סיפור המלאך הנופל**. הסיפור, כפי שהוא מסופר במקומות שונים ובאופנים שונים, הוא בתמציתו כך: אם יש חובה למצוא את השלמות במקום כלשהו בתבל, מניחים שניתן למצוא אצל אלוהים או אצל אלים. יתכן שפעם היתה תקופה בה האנשים היו מושלמים, אבל ברגע מסוים, מסיבות שונות, אזלו כוחותיהם, ועליהם לחיות לעד במצב של הבנה לא מושלמת. ואכן, האמונה שלנו שהיינו דומים לאלוהים, או מושלמים, היא בין החטאים הגדולים ביותר שאנו מסוגלים לחטוא. היוונים קראו לחטא הזה "היבריס", הנוצרים קראו לו "יוהרה", המדענים קוראים לו "דוגמטיות", היהודים קוראים לו "חוצפה".

הנושא המרכזי של הסיפור הוא, שבני-אדם עושים שגיאות. כל הזמן. הטבע שלנו הוא כזה העושה שגיאות. אנחנו מסוגלים, בקושי, לתת לשעה לעבור בלי לשגות. בהרצאה זו שלי לפניכם, אני כמעט בטוח שכבר שגיתי לפחות פעמיים או שלוש, ולא אופתע אם כמה מביניכם הבחינו בכך. העובדה שאנחנו עלולים לשגות וכוודאי שגויים, היא

משמעות ה"נפילה" אצל "המלאך הנופל". משמעות ה"מלאך" היא, שאנחנו מסוגלים לתקן את השגיאות שלנו, בתנאי שאנו פועלים ללא יוהרה, גבהות-לב, דוגמטיות או חוצפה. אנו מסוגלים לתקן את שגיאותינו, בתנאי שאנחנו מקבלים את מצבנו הקוסמי כזו המועד לשגיאות.

אם בבתי-הספר יתייחסו ברצינות לסיפור המלאך הנופל, כי אז תהיה לנו תכנית-לימודים שאינה רוצה בידע כמצרך קבוע, אלא במאבק מתמשך להתגבר על הטעויות האנושיות. למעשה, תכנית-הלימודים תעסוק בחקר הטעות, ובמאמצים העילאיים שלנו להתגבר עליה. התלמידים שלנו ידעו, סספרי הלימוד שלהם מלאים בטעויות, שמוחם של המורים גדוש טעויות, וגם אמונותיהם עתירות משגים. אך הם לא יהיו נבוכים או מבויישים, כי ידעו שבעזרת החינוך נוכל לתקן את השגיאות שלנו, ושהחטא הגדול ביותר הוא לחסן את עצמנו נגד התיקון. לתכנית-לימודים שכזו תהיה מטרה משלה: לרפא עצמנו מהאמונה בידע מוחלט, ולפרסם את הרעיון שאנחנו מסוכנים לעצמנו ולאחרים כאשר אנו שואפים לידע של האלים. כאן המקום לציין, שאין קבוצת אנשים על-פני האדמה המוכנה, יותר מהיהודים, לקבל, כעיקרון ממוסד של החינוך, את הרעיון שהעם עושה שגיאות. העם היהודי היה הראשון, ואולי

"(...) אנו יכולים להמשיך להוציא את הרכבות בזמן, אך אם הן אינן נוסעות למקום הרצוי לנו - מה הטעם?"

אף היחיד, שכתב את מאזן ההיסטוריה של עצמו, שבו נכללו כל החטרונות שלו, כל השיגאות וכל מעשי האיוולת. ישראל חגגה 3000 שנה לעיר שכנה המלך דוד, אשר, נאמר לנו בתנ"ך, היה גם נואף וגם רוצח. האם ישנו עם, באיזה שהוא מקום בעולם, שהיה מספר דברים כאלה על מנהיגו האהוב ביותר? כמובן, סיפרו לנו גם שאלוהים סלח לדוד, ובעשותו כך לימדנו, שהמתנה הגדולה ביותר היא היכולת שלנו לכפר על שגיאותינו.

ועתה, להצעה השלישית והאחרונה: אני קורא לה, **הסיפור של אמריקה כהתנסות**. וכשאי מדבר אתכם, אני יכול להציע שתחליפו את המלה אמריקה במלה ישראל, כדי לראות עד לאיזה היקף מתאים הסיפור הזה למצב שלכם.

הסיפור של אמריקה כהתנסות, יתרונו בכך שהוא נכון בחלקו הגדול. זאת ועוד: בכך שהוא מסביר את העבר שלנו, כולל השיגאות שעשינו, הוא קורא לקחת חלק בהווה ומציע תקווה לעתיד. זהו סיפור שאינו תובע מן השומע להאמין בעליונות אמריקה עליפני מקומות אחרים. ועם זאת, זהו סיפור על ארץ מיוחדת, צעירה, נערצת, הפתוחה למלוא הרוחב ליכולות אנושיות שטרם הוגשמו. אין תלמיד שיוכל לבקש יותר מארצו. אין בית־ספר שיוכל להציע יותר.

אני מציע, אם כך, את הסיפור של אמריקה כסימן־שאלה מתמיד ומרתק. הסיפור כולל את החוויה של אלה שחיו בה לפני הפלישה האירופית, ושל האירופאים – שסיפקו לפולשים גם את צרותיהם וגם את רעיונותיהם. למעשה, לכל סיפור יש ראשית־דבר. אבל לאמריקנים, הסיפור מתחיל, למעשה, כפי שאברהם לינקולן הבין אותו, בסדרת שאלות מסוכנות ומדהימות. הייתכן שקיימת ממשלה של העם, עלידי העם ועבור העם? ומיהו העם הזה? ואיך יתחיל את תהליך השליטה על עצמו? ואיך נספק לפרטים הגנה מפני כוחו של העם? ובכלל, מדוע עלינו לעשות את כל זה?

הנקודה המרכזית כאן היא, ששאלות אלה נותרו עדיין פתוחות, ללא תשובה, ותמיד תישארנה כאלה. החוקה האמריקנית אינה לימודי דת, אלא השערות. החוק האמריקני איננו כל־כך חוק המדינה, כמו שהוא ביטוי למצב העניינים של טיעונים הנוגעים לשאלות יסוד, כגון: מהי החירות? מהם גבולותיה? וכיצד כאלה. למזלנו, האמריקנים אינם היחידים, וגם לא האנשים הראשונים, ששאלו את השאלות האלה. במלים אחרות: גם בעבר ניסינו למצוא תשובות, ורבים ממשכיכם לעשות כן. במאמרים של קונפוציוס, בדברות של משה, בדיאלוגים של אפלטון, באפוריזמים של ישו, בהוראות של הקוראן, בנאומיו של מילטון, במחזות של שייקספיר, במסות של וולטר, בנבואות של הגל, במניפסט של מארכס, בשבועות של מרטין לותר קינג הצעיר ובמקורות רבים אחרים, הוצגו שאלות כאלה באופן רציני. אך מהן התשובות הנכונות? אין אנו יודעים. כאן טמון הקושי, אך כאן גם היופי והערך של הסיפור. כלומר: אנו מתווכחים וחווים, מתלוננים ומצטערים, ושמחים וטוענים שוב, ללא סוף. בסיפור הזה אין אנו צריכים עוד להסתיר דבר מפני עצמנו, אין בושה החייבת להישאר לנצח, ואין הישג הראוי לגאווה מוגזמת. הכל נזיל וכפוף לשינויים, לטיעונים טובים יותר, לתוצאות של התנסויות בעתיד.

**"היות שאני מאמין כי
בתי־ספר חייבים להציע
לילדים אלים משמעותיים
כדי לשרתם, אני מקדיש
חלק נכבד מזמני לחשוב
היכן אנו יכולים למצוא
סיפורים שיתנו טעם
לחינוך הציבורי. זו אינה
מטלה קלה."**

הסיפור הזה, כך נראה לי, הוא סיפור יפה ואצילי להציעו כעילה לחינוך. לספק לצעירים שלנו את הידע ואת הרצון לקחת חלק בהתנסות גדולה. ללמד אותם איך לטעון, ולעזור להם לגלות אילו שאלות ראויות שיטענו אותן. וכמובן, להבטיח שהם יודעים מה קורה כאשר הטיעון חל. אין איש שיוצא אל מחוץ לסיפור. לכל קבוצה היו טיעונים טובים וטיעונים גרועים. כל נקודות-המבט מתקבלות. הדבר היחידי שעלינו לחשוש מפניו הוא, שמישהו יתעקש שהסיפור נגמר, ולא מתקבלים יותר כל טיעונים.

סיפור כדור-הארץ כספינת-חלל, סיפור הטעות האנושית, סיפורה של אמריקה כהתנסות – אלה הם שלושה סיפורים אפשריים. בספרי "קץ החינוך" כללתי שני סיפורים נוספים, והצעתי גם מה נוכל לעשות כדי להפוך כל אחד מהם לסיפור-בית-ספר מרכזי ומאורגן.

איני טוען שאלה הם הסיפורים הטובים ביותר שמצאתי, ובוודאי שאינם ממצים את מלוא האפשרויות. עם זאת אני טוען, שיש לנו צורך להתחיל בדיונים על הבסיס הפילוסופי של חינוך ציבורי, ובסופו-של-דבר נהיה חייבים למצוא, בתוך גבולות התרבות שלנו, סיפורים כאלה שיהיו ראויים למבצע יקר וגוזל-זמן שכזה. ברור בעליל – לפחות לי עצמי

– כי ללא מטרה מכובדת ונשגבת, יבוא החינוך הציבורי באמריקה אל קצו. אך אם תהיה לו מטרה כזאת, יהיה החינוך הציבורי מוסד מרכזי, ובסיועו יוכלו הצעירים למצוא סיבות להמשיך ולחנך את עצמם.

אם אתם, בישראל, עדיין מבורכים בסיפורים נשגבים וחזקים הנותנים טעם, משמעות והשראה ללימוד, כי אז תוכלו לראות בהרצאתי זו רק עדות של אמריקני הכואב את ההדרדרות בחינוך בארצו שלו. אך אם הבעיה שהצגתי כאן איננה זרה לכם, כי אז מקווה אני שהדברים שאמרתי יתרמו לדיונים ארוכים ופוריים בשאלה המרכזית: איך למנוע את קץ החינוך, על-ידי כך שנספק לו מטרה משמעותית.

"ללא מטרה מכובדת

ונשגבת, יבוא החינוך

הציבורי באמריקה אל

קצו. אך אם תהיה לו

מטרה כזאת, יהיה החינוך

הציבורי מוסד מרכזי,

ובסיועו יוכלו הצעירים

למצוא סיבות להמשיך

ולחנך את עצמם."